

İbn Haldun'un Emek Anlayışı: Marx ile Karşılaştırmalı bir İnceleme

Cemal İyem¹

Fatma Zehra Yıldız²

Derya Gül Öztürk³

Özet: Sosyoloji, iktisat, felsefe gibi farklı disiplinlere ilham kaynağı olan 14. yüzyıl düşünürü İbn Haldun'un emek anlayışı, alana önemli katkılar sunmaktadır. Marx'la birlikte sistematik hale gelen pek çok emek söyleminin yüzyıllarca önce İbn Haldun tarafından *Mukaddime*'de incelenmesi araştırma probleminin oluşmasında önem taşımaktadır. Araştırmanın ana amacı, İbn Haldun ve Marx'ın emek anlayışlarını karşılaştırmalı olarak incelemektir. Ana problem, "İbn Haldun ve Marx'ın emek anlayışlarında ne tür farklılıklar / benzerlikler bulunmaktadır" ifadesidir. Emek tartışmalarına farklı bir bakış açısı getiren bu çalışmada, nitel bir yaklaşım benimsenerek *Mukaddime* adlı eser derinlemesine incelenmiş, emeğe ilişkin verilerden kod listesi oluşturulmuştur. Elde edilen veriler içerik analiziyle değerlendirilerek Marx ve İbn Haldun'un emek anlayışları karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Araştırmanın sonucuna göre İbn Haldun ve Marx'ın işbölümünde farklı anlayışlara sahip oldukları, işçi ücretlerine yaklaşımlarının

1. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü.

2. Araştırma Görevlisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü.

3. Araştırma Görevlisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü.

farklılaştığı, emeğin servetin kaynağı olarak görülmesi bakımından emek değer kuramında benzer görüşlere sahip oldukları, çalışmaya farklı anlamlar yükledikleri ve yabancılaşmayı baskıyla ilişkilendirdikleri belirlenmiştir. İbn Haldun ibadete dönüşen emeği vurgularken Marx yabancılaşmış emeği vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Marx, Emek, Çalışma, Mukaddime.

Giriş

“İnsan nesebinden ziyade alışkanlıklarının çocuğudur.”

İbn Haldun, sosyoloji biliminin kurucusu olarak bilinen, 14. yüzyıldan günümüze uzanan ilmiyle bilim dünyasına ilham kaynağı olan bir düşündürüdür. Modern iktisatçılar tarafından yeniden keşfedilen önemli iktisat kuramları ve günümüz sosyoloji disiplinin de temellerini oluşturan “Mukaddime” adlı eseriyle “umran ilimi” adını verdiği yeni bir alanı da keşfetmiştir (Boulakia, 1971). 27 Mayıs 1332 tarihinde Tunus’ta doğan İbn Haldun’un ünü sınırları aşmış, eserleri pek çok dile çevrilmiştir. Eserlerinde Eflatun ve Aristo gibi düşünürlerin adlarına rastlanmaktadır ancak İbn Haldun’un herhangi bir yazardan etkilendiğini söylemek zordur. İnsanları bir arada tutan bağları emek değer teorisine de dayandıran İbn Haldun, farklı bilim dallarını eleştirel bir dille incelemekte, gözlem metoduna dayandırdığı pek çok sosyal problemi bilimsel olarak açıklamaktadır (Gürkan, 1967: 223-225).

Bu çalışmada, İbn Haldun’un “emeğe” dair görüşleri *Mukaddime* adlı esere dayandırılarak incelenmektedir. Çalışmanın kuramsal çerçeve kısmında, Marx’ın emek anlayışı ve farklı dönemlerde çalışmaya verilen anlamlar ifade edilmektedir. Araştırma kısmında ise amaç, önem ve yöntem hakkında bilgi verilerek bulgular değerlendirilmektedir. Bu anlamda sosyoloji, iktisat gibi pek çok bilim dalına ilişkin bilgilerin yer aldığı Mukaddime adlı eserdeki emek konusu içerik analizi

yapılarak belli temalarla sunulmaktadır. İbn Haldun ve Marx'ın emek anlayışı karşılaştırmalı olarak derinlemesine açıklanmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve

Hakikaten insan, kendi sarf ettiği emekten başka hiçbir şeye sahip değildir ve muhakkak sarf ettiği bu emek ileride görülecek, sonra ona tastamam karşılığı verilecektir.

Kur'an-ı Kerim (53: 39, 40, 41).

Emeğin değerinin, çalışmanın anlamının ve çalışma eyleminin tarih boyunca kültürlere, çağlara göre farklı yorumlandığı görülmektedir. İslam dininde çalışma, insanın geçimini sağlamak için maddi bir zorunluluk olmasının yanında aynı zamanda dini bir görev olarak anlam bulmaktadır. Hz. Âdem'in cennette eşiyle çalışma ve zahmet çekme olmaksızın huzur içinde yaşaması ancak günah işlemesinden dolayı cennetten kovulması geçimini sağlamak için çalışmak, yorulmak zorunda kalmasıyla sonuçlanmaktadır. İnsanın geçimini sağlamak için çalışmak zorunda olması bir ceza olarak görülmemektedir çünkü insan zorluklarla başa çıkabilecek niteliklerle yaratılmıştır. İslam dininde, her türlü kazanç yolu kabul edilmekte birlikte en hayırlı kazanç yolu “el emeği” olarak görülmektedir. Gazali bu anlamda, “Kulun yediğinin en helali zanaatkârın, hakka riayet etmek şartıyla, el emeğinden olan kazancıdır” ifadesinde bulunmaktadır (Kozak, 1999: 85).

Yahudi ve Hıristiyan düşüncesinde, Hz. Âdem'e Yaratıcı'nın “Toprak senin yüzünden lanetlendi; yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın” ifadesindeki alın teri dökerek zorlu çalışma, insanın kusurlarından dolayı bir ceza olarak görülmektedir. Ortaçağ Hıristiyan kilisesine göre sıkı çalışma, günahlardan arınmanın bir yolu olarak anlamlandırılmaktadır (Budd, 2011: 51). Sıkı çalışma ile ilgili bu düşünce, Protestan çalışma etiği, yüzyıllarca boyunca Batı toplumunda kabul görmektedir (Strangleman ve Warren, 2015: 2). İncil'in çalışmaya ilişkin öğretileri Benedictusçu manastır kurallarında da kendine yer bulmaktadır: “Aylaklık ruhun düşmanıdır. Bu yüzden tarikat üyeleri

belirli zamanlarda el işleriyle, diğer zamanlarda ise kutsal okumalarla meşgul olmalıdır”. İslam’da aylıklığa karşı çalışmanın önemi telkin edildiği gibi Roma Katolik kilisesinde de miskinlik yedi büyük günah-tan biri olarak tanımlanmaktadır. Görüldüğü gibi çalışmaya hem bir lanet olarak hem de nimet olarak yaklaşılmaktadır (Budd, 2016: 53).

Klasik Yunan’da ise çalışma, küçümsenen bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özgürlüğün karşısında çalışma bir zorunluluktur ve özü gereği kölece olan aşağılayıcı işlerdir. Bu inanışa göre, kölelik var olmalıdır ki diğerleri insanlıklarını yerine getirebilsinler (Meda, 2012: 42). Yine Klasik Yunan düşüncesinde, münasip işler ve münasip olmayan işler şeklinde bir ayırmadan söz edilebilmektedir. Günümüzün ücretli ve maaşlı işçileri şeklinde tanımlanabilecek başkaları için çalışan bireyler, köle olarak görülerek özgür olmadıkları kabul edilmektedir (Budd, 2016: 56).

Adam Smith’in “Ulusların Zenginliğinin Nedenleri Üzerine Araştırma” adlı eseriyle 1776’lı yıllarda çalışma ‘doğru olarak örgütlenmiş insan emeğinin misliyle değer oluşturma yeteneği’ olarak yeni bir anlam kazanmaktadır. Emek, zenginliğin büyüme etkeni olmasının yanında aynı zamanda üretimin de bir parçasıdır (Meda, 2012: 61-67).

Emeğin farklı dönemlerde ve toplumlarda toplumsallaşma süreci olarak anlamlandırıldığı görülmektedir. İbn Haldun, insanların bir araya gelerek iş bölümü yapmalarını emeğin değeri olarak nitelendirirken (2017: 764-765), Smith emeğin toplumsal mekanizmanın temelinde olduğunu ve bolluğun sürmesinin bir aracı olduğunu ifade etmektedir. Marx ise, toplumsallığı öteki için gerçekleştirilen çalışma olarak değerlendirmektedir. Gerçek çalışma, yabancılaşmış bir çalışmadır: emek gönüllü bir faaliyet değil bir araçtır sadece (Meda, 2012: 107). Yabancılaşma, araçların amaç haline gelmesi, bireyin araçların oluşturduğu daireye sıkışarak hiçleşme duygusuna kapılmasıdır (Kozak, 1999: 101).

Felsefede yabancılaşma, şeylerin, nesnelerin bilince uzak ve ilgisiz görünmesi, önceden ilgi duyulan şeylere karşı kayıtsız kalma, tiksinti

duyma anlamlarına gelmektedir. Psikiyatride normalden sapma olarak tanımlanan yabancılaşma, sosyolojide kişinin kendine ve topluma duyduğu yabancılık hissini ifade etmektedir. Marx'a göre yabancılaşmanın dört ayrı görünümü bulunmaktadır. İlk olarak, işçi kendi ürünü üzerinde hiçbir kontrole sahip olmadığı için emeğine yabancılaşmaktadır. İkinci olarak, üretim eylemine yabancılaşma: çalışma tatmin sağlamayan yabancı bir faaliyet haline gelmesi. Üçüncü olarak, insan kendi doğasına yabancılaşır. Son olarak, insan ilişkilerinin pazar ilişkilerine dönmesiyle birlikte başka insanlara yabancılaşma yaşanmaktadır (Cevizci, 1999: 906-907).

Kapitalist çalışmanın insanın doğasına aykırı olduğunu vurgulayan Marx, çalışmayı “insanın kendine yenilmesi” olarak anlamlandırmaktadır. Yine işçinin, “kendi etkinliği ona özgür olmayan bir etkinlik olarak görünüyorsa, o zaman bu etkinliğe, başka birinin hizmetindeyken, başka birinin baskısı, zoru ve boyunduruğu altındayken yaptığı etkinlik gözüyle bakıyor demektir” (Ollman, 2015: 224-226).

Emeğin kendine başkalaşmasının elbette çeşitli sebepleri bulunmaktadır: çalışma insanın dışında bir eylemdir. İşçi çalışırken mutsuzdur, çalışması gönüllü değil zorlamadır. Dışsal emek diye ifade edilen insanı kendine yabancılaştıran emek, kendini kurban etme, işçinin çalışırken kendine değil bir başkasına ait olmasıyla açıklanmaktadır (Marx, 2016: 75-78).

Sanayi Devrimi'nden sonra yoğunluk kazanan yabancılaşma, temelleri insanlık tarihi kadar eskilere dayanan bir olgudur. Makinleşmeyle birlikte gündeme gelen monoton, tekrara dayalı çalışma koşullarına yönelik eleştiriler bu yoğun yabancılaşma söylemini açıklamaktadır. Çok önceleri İbn Haldun, Gazali gibi İslam düşünürlerinin de yabancılaşma olgusuyla ilgili ifadeleri bulunmaktadır. İslam'da çalışma, kazanma ile ilgili konularda altı çizilen “niyyet” unuru, yabancılaşma durumunun açıklanmasında da önem arz etmektedir. İslam, insanların kul olma bilincinin kendilerine yükledikleri onur, görev ve sorumlulukla eğitilmesi konusu üzerinde durmaktadır.

İnsan üretimde, tüketimde, dinlenmede kısacası hayatının her anında bu bilinçle hareket etmelidir. O işi yaparken taşıdığı niyyet genel hayat felsefesiyle uyumlu olan insan yabancılaştırmadan uzak demektir. Marx'ın düşünce yapısından farklı olarak İslami anlayışta insan, emeğinden ziyade “ibadete dönüşen emeği” ile yücelmektedir (Kozak, 1999: 103-104, 109).

Marx'a göre, işçi ekonomik değer taşıyan tek şey olarak emeğini satmakta ve bunun karşılığında belli bir ücret almaktadır. Burada altı çizilmesi gereken nokta, işçiye ödenen ücretin onun ürettiği malın değerinden çok daha az olmasıdır. Artı değer olarak tanımlanan kurum, işçinin ürettiği malın değeriyle aldığı ücret arasındaki farka odaklanmaktadır. Zenginliğin kaynağı işçidir ancak işçi ürettiği zenginliğin karşılığını alamamakta, üretilen artı değer sermaye sahiplerine kar olarak geri dönmektedir (Cevizci, 1999: 576-577). “Hayat çalışmak için bir fırsat olacağı yerde, çalışmak hayatta kalmak için bir araç olmuştur” (Ollman, 2012: 243).

Modern toplum düzeninde, tek başına ihtiyaçlarını giderme imkânı olmayan insanların, başkalarıyla bazı ilişkiler kurarak iş birliği ve işbölümü yapması gerekmektedir. Bu nedenle insanlar bilinç ve irade sahibi olarak güven ve refah içinde mutlu bir şekilde yaşamak, maddi ve manevi varlıklarını geliştirmek için toplumsal yaşam biçimlerini ve kültürü oluşturmuşlardır. Biyo-kültürel ve sosyal bir varlık olan insanlar, aralarında çeşitli ve sayısız ilişkileri barındıran toplumsal yaşam içerisinde belli grupların üyesi olarak yaşamak zorundadır. İnsanlar, üyeleri arasında ortak amaçlar, çıkarlar ve bunları gerçekleştirme çabalarının bulunduğu bir ailenin, bir arkadaş grubunun, bir derneğin, işyerinde bir çalışma grubunun bir parçası olarak yaşamlarını sürdürmektedir (Genç, 1991: 48).

İnsanın üretici etkinliğinin temasta bulunduğu her şey üzerinde bir etkisi bulunduğundan iş bölümü nedeniyle insanın çalışması dönüşümüne uğramaktadır. İnsani bir etkinlik olan iş bölümü ne kadar gelişirse bireye düşen iş de o kadar azalmakta ve yabancılaştırma da o oranda ek-

siksiz formuna yaklaşmaktadır. Bu çerçevede iş bölümünü yabancılaşma bağlamında ele alan Marx, iş bölümünün gündeme geldiği ilk dönemlerde bile insan tarafından kontrol edileceği yerde insanı nasıl köleleştirdiğinden ve insan eyleminin kendine karşı nasıl yabancı güç olabileceğinden söz etmektedir. Adeta insanlık dışı bir efendi gibi insanların üzerinde yükselen iş bölümü insanın üretici yaşamının örgütlendiği tarafsız ve kontrolü dışında bulunan bir sömürü aracı olarak görülmektedir (Ollman, 2012: 253-257).

Marx'ın perspektifinden insan olmanın temel bir özelliği olarak tanımlanan çalışma, bireysel veya grup olarak insanları fiziksel ve sosyal dünyada konumlandırarak kim olduklarını da tanımlamaktadır. Çalışma, insan için bir gereksinimin doyurulması değil çalışmanın hariçindeki ihtiyaçların doyurulmasının bir aracıdır (Ollman, 2012: 222). Çalışma kavramı insan için dışsal bir olgu olup insanın özüne uygun değildir. Çalışma insanlar tarafından doğrudan mal, hizmet ve boş zaman üreten ya da bunları elde etmek için sağladığı gelir nedeniyle kabul edilebilir görülmektedir. (Warren ve Strangleman, 2015: 2-47).

3. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın ana amacı, İbn Haldun ve Marx'ın emek anlayışlarını karşılaştırmalı olarak incelemektir. Ana problemi ise “İbn Haldun ve Marx'ın emek anlayışlarında ne tür farklılıklar / benzerlikler bulunmaktadır” ifadesidir. İslami anlayışa sahip 14. yüzyıl düşünürü İbn Haldun'un gözlemci bir metotla kaleme aldığı *Mukaddime* adlı eserde dönemin emek ve çalışma hayatıyla ilgili pek çok bilgi yer almaktadır. Marx'la birlikte sistematik hale gelen pek çok emek söyleminin yüzyıllarca önce İbn Haldun tarafından *Mukaddime* adlı eserde incelenmesi araştırma probleminin oluşmasında önem taşımaktadır. Emek tartışmalarına farklı bir bakış açısı getireceği düşünüldüğünden böyle bir araştırmanın yapılması gerekli görülmektedir. İbn Haldun'un emeğe ilişkin görüşlerinin ortaya çıkarılması bakımında da araştırma özgün bir değer taşımaktadır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Nitel araştırma, kuramsal temelleri sosyoloji ve felsefe disiplinlerine dayanması bakımından bu araştırmanın ruhuna uygun görünmektedir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak ikincil veriler kullanılarak doküman incelemesi yapılmıştır. Dönemlerinin önemli araştırmacılarından olan İbni Haldun ve Marx emek olgusuna eleştirel bir bakış açısı getirmelerinden dolayı ele alınmıştır. Mukaddime adlı eser derinlemesine incelenerek emeğe ilişkin verilerden kod listesi oluşturulmuştur. Elde edilen veriler içerik analiziyle değerlendirilmiştir. İçerik analizi, anlamları tespit etmek amacıyla verilerin sistematik olarak incelenmesi ve belli temalar altında sınıflandırma sürecidir (Berg ve Lune, 2015: 380). Araştırmanın temaları şu şekilde belirlenmiştir: (a) İşbölümü ve emek. (b) Pahalılık ve işçi ücretleri. (c) Emek-değer kuramı. (d) Emek ve Rızk: Çalışmanın Kutsallığı (e) Yabancılaşma

5. Araştırmanın Bulguları

İbn Haldun'un emeğe dair söylemleri içerik analiziyle değerlendirilerek aşağıdaki temalarla ifade edilmiştir.

Tema 1. İşbölümü ve Emek

“Kuşlar, taneler toplayarak götürebilecekleri yerlere inerler; cömertlerin evlerinin etrafın üşüşürler.”

İbn Haldun, insanın tabiatı icabı sosyal bir varlık olduğunu ifade ederken aslında insanların neden bir arada yaşamak ve birlikte başarmak zorunda olduklarına dikkat çekmektedir (2017: 125). El ve fikir, insana üstünlük atfeden özellikler olsa da Mukaddimedede insanın diğerlerine muhtaç olduğu vurgusu ön plana çıkmaktadır. İnsanı insan yapan özelliklerden belki de en önemlisi ilim ve sanat uğraşısıdır. İnsanın bir diğer ayırt edici özelliği ise hüküm ve iradede üstünlük sahibi olan bir başkasına olan ihtiyacıdır. Bu temayla ilişkilendirilebilecek bir diğer üstünlük vasfıysa insanların cemiyetler halinde yaşayarak sosyal bir

çevreyi meydana getirmesidir. İbn Haldun, bu noktada “yardımlaşma” olgusunun altını çizmektedir (2017: 120-127).

Refah ve bolluk, insanların bir araya gelerek iş bölümü yapmalarına bağlı olarak artan bir emek değeri olarak görülmektedir. Tek bir kişi, geçinme ihtiyaçlarını temin etme konusunda başkalarının yardımına gereksinim duymaktadır. İbn Haldun, bir kişinin kendi başına buğday istihsal edemeyeceğini (üretmek), ancak gruplar halinde çalışılırsa servet elde edileceğini ifade ederek iş bölümüne atıf yapmaktadır (2017: 764-765).

Tablo 1. İşbölümü ve Emek Temasına İlişkin Bulgular

O cemiyete mensup olanlardan bir kitlenin birbirine yardım etmek istihsal ettiği maddeler, o kitlenin kendi ihtiyacı derecesinden kat-kat fazla olur.	İnsanlar bir araya gelerek artı emek oluşturmakta ve bu da servetin kazanılmasını sağlamaktadır.
...cemiyet fertlerinin bir araya toplanarak istihsal ettiği ürünler, istihsal etmek üzere çalışanların ihtiyaçlarından fazladır.	
Kendi ihtiyaçlarından fazlasını elde etmek üzere harcadıkları emeklerinin mahsulünü, diğer bölgelerin halkı kıymetini ödeyerek satın alır ve bölgelerine götürürler. Bu yolla emekleriyle bu maddeleri istihsal edenler servet kazanırlar.	
Emeğin artmasıyla bunun kıymeti olan servet, o cemiyette çoğalır.	

Kaynak: İbn Haldun, 2017: 765-766.

Şehirlerin refah seviyelerinin değişim gösterdiğini ve kuşların bile daha zengin evlerin etrafına konmasını, bir şairin tasviriyle açıklamaktadır (2017: 768).

Değerlendirme: İnsanların bir araya gelerek yaptıkları üretim, ihti-

yaçlarından daha fazlasını vererek artı emek oluşturmaktadır. Ürettiklerinin fazlasını, refah hayatın alışkanlıklarına ve diğer bölgelerdeki insanlara temin ederek harcamaktadırlar. Emeğin değeri kazançtır ve bu nedenle emeğin artması servetin çoğalması anlamına gelmektedir. Çalışma hayatındaki hareketlilik sanata da yansımakta ve böylece refah seviyesi artmaktadır (2017: 764-765).

İşbölümü ⇒ Emeğin Artması ⇒ Servetin Kazanılması ⇒ Refah

İbni Haldun'un perspektifinden farklı olarak A. Smith gibi politik ekonomi geleneğini takip eden Marx işbölümünü yabancılaşma çerçevesinde iktisadi bir dışavurum olarak değerlendirmekte ve işbölümünü emeğin toplumsal özlüğü şeklinde ifade etmektedir (Marx, 2015: 198). Marx'a göre bir taraftan emek ve sermaye diğer taraftan mülkiyetin farklı formları arasındaki bölünmeyi ima eden işbölümünün gelişimi gereksinimler, doğal yatkinlar veya rastlantılar ile olurken gerçek iş bölümü ancak zihinsel ve maddi emek ayrışmasının yaşanmasının ardından gerçekleşmektedir. İşbölümünün bireyin insanlığını feci bir şekilde tahrip ettiği görüşüne sahip olan Marx, bu durumu Kapital'in ilk cildinde şu şekilde ifade etmektedir:

İşbölümü üretken bir yeteneğin, dünyası pahasına maharetlerini zorlayarak işçiyi sakat bir ucubeye dönüştürür... Üretimdeki zekâ bir yönde genişler çünkü bu iş bölümü bu zekânın öteki birçok boyutunu yok eder.

Marx anlayışındaki iş bölümü; emek, üretim veya işin teknik bir bağlamda bölümlere ayrılması ya da farklılaşması halinde gündeme gelmektedir. Marx'a göre iş bölümü kavramının ilk biçimlenmesi aile içinde kadın ve erkek arasında gerçekleşmiştir. Büyük miktarda üretimin gerçekleşmesini sağlayan iş bölümü toplumda oluşturduğu güç farklılıkları dolayısıyla mülkiyetin doğmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte Marx işgörenin gösterdiği çabanın işbölümü vasıtasıyla mala veya paraya dönüştüğünü ifade etmektedir (Palabıyık, 2012: 272-278).

Tema 2. Pahalılık ve İşçi Ücretleri

Mukaddime'de iktisat bilimine dair o zamana kadar keşfedilmeyen pek çok bilgi gözlemci bir metoda dayandırılarak açıklanmaktadır. İş bölümü yapılarak oluşturulan artı emeğin kazancı artırdığı böylelikle şehir halkına refah getirdiği yukarıda ifade edilmişti. Refah seviyesi artan halk genel ihtiyaçların dışında üretimi az olan ürünleri talep etmekte, bu durumda o ürünlerin fiyatlarının yükselmesine sebep olmaktadır. Yaşam koşulları iyileşen bölgelerde üretilen bu özel ürünlere olan talep pahalılığa yol açmakta, sonuç olarak işçi ücretleri üzerinde etki yapmaktadır.

Tablo 2. Pahalılık ve İşçi Ücretleri Temasına İlişkin Bulgular

...şehir çok bayındır ve istihsal derecesi yüksek olduğu için, şehirde refah hüküm sürdüğünden, bu gibi maddelere ve işçiye olan ihtiyacın büyük nispette olmasıdır.	Talebin fazla olduğu ürünlerin pahalı olması, işçi ücretlerini de artırmaktadır
...üretimde çalışan işçi ve ustaların, şehirde yiyecek maddeleri çok olup geçinme kolay olduğu için, başkalarına hizmet etmek istememeleridir.	
...şehirde refah içinde hayat sürenlerin sayısının çokluğu, işçi ve ustaları kendi işlerinde, sanayi ve istihsalde çalıştırmaları, refahlı hayat için gereken bu maddeleri daha çok elde etmek üzere birbirleriyle yarışarak iş ve hizmetleri karşılığında değerinden daha yüksek ücret ödemeleridir.	

Kaynak: İbn Haldun, 2017: 770-771.

Değerlendirme: Ürünlerin pahalı olması emeğin değerini de artırmaktadır. Refah ve bolluğa alışan şehir halkının sayısının çokluğu, ürün talebini artırmakta dolayısıyla işçi ve ustaların ücretlerini de et-

kilemektedir. Ücretlerin de artması sonucu işçileri bulup çalıştırmak zorlaşmaktadır (Haldun, 2017: 770,771).

“Kapitalist kazanınca işçinin de kazanması gerekmez, ama kapitalist kaybedince işçi zorunlulukla kaybeder.” Marx, toplumun servetinin azalması durumunda herkesten çok işçilerin sıkıntı çekeceğini vurgulamaktadır. Zenginliği artmakta olan bir toplumda işçilere olan gereksinim fazladır ve ücretlerin yükseltilmesi söz konusu olmaktadır. Ancak bu durum, işçilerin daha fazla çalışmasıyla sonuçlanmaktadır. Ücret artışı sermaye birikimini öngörmekte ve emeğin ürünü işçinin karşısına yabancı bir güç olarak çıkmaktadır. İşçi bir makine düzeyine indirgenmekte, makineyle bile bir rakip olarak karşı karşıya kalabilmektedir (Aynı şeyi günümüzde de robotlarla rakip haline gelen çalışanlar için söylemek mümkündür.) Fazla üretim sonucunda ise, işçi ya işten atılmakta ya da ücretler azaltılmaktadır. İş bölümü serveti artırırken işçiyi de yoksullaştırmaktadır. Yine emek refahı artırırken işçiyi kapitaliste daha bağımlı kılmaktadır (Marx, 2016: 17-24).

İbn Haldun’un yaşadığı 14. yüzyılın ekonomik yapısıyla sanayi sonrası ekonomik yapı elbette farklı özellikler göstermektedir. İbn Haldun, zenginliğin artmasıyla işçi ücretlerinin arttığı refah bir toplumu işaret etmektedir. Marx ise, serveti üreten işçilerin yoksulluğuna ve ağır çalışma koşullarına, yabancılaşmış emeğe odaklanmaktadır.

Tema 3. Emek-Değer Kuramı

“Bil ki, insan, hayatındaki bütün hal ve tavırlarında yetişme çağından erginlik çağına ve ihtiyarlığına kadar kendisi için gıdaya ve geçimini sağlayacağı şeylere tabiatı icabı ihtiyaç duyar.”

Yardıma muhtaç bir varlık olarak insan, kazanç elde etmek için elleriyle çaba göstermeye mecburdur. İnsanların ihtiyaçlarını elde etmesi için bedel ödemesi gerekmektedir. İbn Haldun, servet elde etmenin ancak insan emeğiyle mümkün olduğunu söylerken belki de emek değer kuramının da temellerini inşa etmektedir. Marx’ın emek değer anlayışıyla da benzerlikler görülen bu kuramın temel savı, üre-

tilen mal ve hizmetlerin değerinin insan emeğine eşit olmasıyla ilgilidir. İbn Haldun'un emeği üretimin temel unsuru olarak görerek refah ve servetin kaynağını kesin bir dille beşeri gayrete dayandırmaktadır (2017: 805-809).

Tablo 3. Emek Değer Kuramı Temasına İlişkin Bulgular

Fakat kazanılan her servet için beşeri gayret şarttır.	Kazanç, insan emeğinin değeridir.
Çünkü eğer kazancın kaynağı sanatlarda olduğu gibi bizzat emeğin kendisi ise, açıktır ki bu sanatları elde etmek için emek harcamak gereklidir.	
Mal ve sermaye birikimi emeğin değerinden başka bir şey değildir.	
Zira emek olmasaydı, onun bir fayda ve servet olarak birikimi husule gelmezdi.	

Kaynak: İbn Haldun, 2017: 805-809.

Değerlendirme: İnsan emeğinin kıymetinin çabaya bağlı kılındığını ifade eden İbn Haldun, fayda ve servetlerin kaynağı olarak da yine aynı noktaya işaret etmektedir. Meda'nın emeğin kaybolma yolunda olan bir değer olarak sorgulamasını yaptığı çalışmasında da emek, zenginliğin büyüme etkeni olarak incelenmişti (2012: 66).

Demek ki emeğin muhtemelen en değerli üretim faktörü olarak görülmesi, geçmişten günümüze kavramsal olarak dönüşüme uğrasa da değişmeyen bir anlayıştır. İbn Haldun, emekten başka ortada bir şey yok derken aslında emeğin sonucunda elde edilen değeri kastetmekte ve her koşulda kazancın kaynağının beşeri çabaya bağlı olduğunu vurgulamaktadır (2017: 805-809).

İnsanların zorunlu ihtiyaçlarının üzerindeki üretimi, rızık aşamasından kazanç aşamasına geçiş olarak ifade edilmektedir. İbn Haldun'un "kazanç" ifadesi Marx'ın artı ürün kavramı anlamına gelmek-

tedir. “Çalışanların kazanmadığı ve kazananlarında çalışmadığı” iktisadi yapılanma İbn Haldun ve Marx’ı buluşturan bir başka noktadır (bkz. Kozak, 1999: 262, 276)

Tema 4. Emek ve Rızık: Çalışmanın Kutsallığı

Çalışmak ve geçim için emek harcamak, kutsal bir faaliyet olarak benimsenmektedir. Rızık ve kazanç ayrımının önemle üzerinde durulduğu *Mukaddime*’de rızık; insanın çabasıyla elde ettiği ve nihayetinde fiilen kullanıp faydalandığı mallar olarak tanımlanmaktadır. Kazanç ise, zaruri ihtiyaçların ötesinde, fiilen kullanılmayan artı ürünleri ifade etmede kullanılmaktadır (Haldun, 2017: 806-807).

Tablo 4. Emek ve Rızık: Çalışmanın Kutsallığı Temasına İlişkin Bulgular

Bil ki, kazanç, sadece bir şeyi edinmek ve elde etmek için gayret etmek suretiyle vücuda gelir. Şu halde, ele alınması ve usulüne göre istenmesi şeklinde de olsa rızıkta çalışma şarttır.	Rızıkın elde edilmesi insan emeğine bağlıdır.
Rızık için gayret harcamak sadece Allah’ın ilham etmesi ve kudret vermesiyle olur.	

Kaynak: İbn Haldun, 2017: 805-809.

Değerlendirme: Rızıkla ilgili her şeyin Allah’tan olduğu inancı, çalışmanın kutsallığını ifade etmektedir. İbn Haldun, insanların rızık için emek sarf etmelerinin Allah’ın o insanlara güç vermesiyle olacağının önemine dikkat çekmektedir. Sonuç olarak çalışmaya atfedilen kutsallık, insanın çalışmak zorunda olmasında ve emeğinde kendini göstermektedir (2017: 806-807).

İbni Haldun “rızıkınızı arayınız” (29: 17) anlamına gelen ayeti temel olarak geçimini sağlamak amacıyla gerçekleştirilen çalışmanın Allah’ın bir emri olduğunu vurgulamaktadır. İbni Haldun elde edilebile-

cek her türlü mal ve kazanç emek sarf etmek suretiyle mümkün olduğunu ve insanlar için çalışmanın dışında bir kazanç ya da geçim vasıtasının mevcut olmadığını ifade etmektedir (Kozak, 1999: 95). Marx'a göre çalışma emek ve sermaye arasındaki eşit olmayan güç ilişkisi değil, çalışma / emek insanın özüdür. Marx çoğalmadan öğrenme etkinliklerine kadar tüm insani faaliyetleri çalışma olarak tanımlarken, emek harcayarak ve gereksinimlerin zorlanmasıyla gerçekleştirilen ve fiziksel olan çalışmayı asıl çalışma olarak görmemektedir; asıl çalışma, ihtiyaca bağlı olmayan, bilinçli ve doğal dünyayı insani bir dünya yapmayı hedefleyen bir etkinliktir (Meda, 2012: 102-104). Yine Marx'a göre gerçek çalışma yabancılaşmış bir çalışmadır.

Tema 5. Yabancılaşma

İbn Haldun, insanları bir arada tutan ve ortak değerleri benimseyip güç kazanmalarını sağlayan sosyal ilişkileri “asabiyyet” kavramıyla açıklamaktadır (Gürkan, 1967: 232). “Yabancılaşma” ise, Fromm tarafından kimlik duygusunun kaybedilmesiyle ilişkilendirilen bir kavramdır (2001: 65). Buradan hareketle, toplumları aynı değerlerde buluşturan davranışların yerini baskı ve şiddete bırakması yabancılaşma olgusu olarak tanımlanabilir. İbn Haldun'a göre, şehirlilerin idarecilerinin baskıcı yönetimlerine maruz kalması cesaretlerini yitirmelerine yol açmaktadır (2017: 282).

Tablo 5. Yabancılaşmaya İlişkin Bulgular

Hiç kimsenin kendi iradesi kendi elinde değildir. ...zulüm ve şiddetle kırılmış olan kalpler, üşenerek ağır davranmaya mahkûm oldukları için, onlar kendilerini müdafaa ve nefislerini koruma kuvvet ve tabiatını kaybederler.	Yöneticilerin baskıcı tavırları insanların cesaretlerini kırmaktadır.
---	---

Kaynak: İbn Haldun, 2017: 282-283.

Değerlendirme: Yöneticilerin yumuşak kalpli ve adaletli davranması şehir halkını korkutmamakta ve böylelikle kendilerini savunma gücünü ellerinde tutmalarını sağlamaktadır. İbn Haldun, yabancılaştırma kavramını kullanmasa da düşünürün, kavramın temellerini oluşturduğunu söylemek mümkündür (2017: 282,283).

İbn Haldun’a göre, çevresinin ve devletin kişilere aşırı baskı, otorite uygulaması, halkı ürettiği şeyleri düşük fiyatla satmaya zorlaması kişileri psikolojik yönden güçsüzlüğe iterek iktisadi yabancılaştırmaya; kişileri toplumun genel amaçlarına yabancılaştırarak asabiyyet duygusunu zayıflamasına dolayısıyla siyasi yabancılaştırmaya yol açmaktadır (Kozak, 1999: 105).

Marx, yabancılaştırmış emeği “başka birinin baskısı, zoru ve boyunduruğu altındayken yapılan özgür olmayan etkinlik” olarak değerlendirmektedir (Ollman, 2015: 224-226). İbn Haldun’un da yöneticilerin baskıcı tavırlarının kişilerin üzerindeki yıkıcı etkilerine dikkat çektiği görülmektedir. Yine iradenin bir başkasına ait olması bakımından da bir benzeşmeden söz etmek mümkündür.

İslami anlayışla İbn Haldun “ibadete dönüşen emeği” yüceltmekte ve kul olma bilincinin, niyyetle hayat felsefesinin aynı olmasının bireyi yabancılaştırmadan uzaklaştıracağını ifade etmektedir. İbn Haldun’dan farklı olarak Marx, sadece emeğin altını çizmektedir.

6. Sonuç ve Tartışma

Sosyoloji, iktisat, felsefe gibi pek alanda ilham kaynağı olan 14. yüzyıl düşünürü İbn Haldun’un emek anlayışı alana önemli katkılar sunmaktadır. Asabiyyet, ümran bilimi kavramlarıyla çokça anılan düşünür aslında yabancılaştırma, emek değer kuramı, iş bölümü kavramlarının da temellerini Mukaddime adlı eseriyle atmaktadır.

Marx tarafından sistemleştirilen emek söylemlerinin, asırlar önce Mukaddimedede gözlemci bir metotla ortaya atıldığı görülmektedir. Bu anlamda araştırmada, “İbn Haldun ve Marx’ın emek anlayışlarında hangi farklılıklar / benzerlikler bulunmaktadır” problemine cevap

aranmaktadır. İbn Haldun ve Marx'ın emek anlayışları karşılaştırmalı olarak incelenerek temalarla anlamlı ilişkiler sunulmaktadır.

İlk olarak, İbn Haldun insanın tabiatı icabı sosyal bir varlık olduğunu vurgulamakta ve yardımlaşmanın önemine dikkat çekmektedir. Birlikte yaşayarak sosyal bir çevreyi meydana getiren insanlar, birbirlerine ihtiyaç duymaktadır. Bir kişinin tek başına üretim yapamayacağını, ancak gruplar halinde çalışılırsa servetin elde edileceğini ifade ederek “işbölümü” konusuna vurgu yapmaktadır. İnsanların bir araya gelerek yaptıkları üretim artı emek oluşturmakta, servetin elde edilmesiyle birlikte refah unsuru yayılmaktadır. İbn Haldun'un iş bölümünü refah artıran bir unsur olarak görmesi, iş bölümüne karşı olumlu bir yaklaşımının olduğunu göstermektedir. Marx ise İbn Haldun'dan farklı olarak iş bölümünü yabancılaşma çerçevesinde değerlendirmektedir. İş bölümü, bireyin insanlığını feci bir şekilde tahrip etmekte ve bir sömürü aracı olarak yabancılaşmaya sürüklemektedir. Bu anlamda, bir farklılaşmadan bahsetmek mümkün görünmektedir.

İbn Haldun, pahalılık ve işçi ücretleri arasındaki ilişkiye de değinmektedir. Refah seviyesinin artmasıyla birlikte halkın genel ihtiyaçlarının dışındaki üretimi az olan ürünleri talep etmesi pahalılıkla sonuçlanmaktadır. Ürünlerin pahalı olması emeğin değerini de artırarak işçilerin ücretleri üzerinde etki yapmaktadır. Sanayi devrimi sonrasında ise Marx, servetin artmasının işçinin de kazanacağı anlamına gelmediğini işaret etmektedir. Emek refahı artırmakta ancak işçiyi de kapitaliste bağımlı hale getirmektedir. Buradan hareketle, işçi ücretlerinin iktisadi ve toplumsal olarak değerlendirilmesinde dönemin farklı yapısal dinamiklerine de bağlı olarak bir ayrışma görülmektedir.

Rızık ve kazanç arasında bir ayrıma varan İbn Haldun, servet elde etmenin insan emeğiyle mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Özellikle “el” emeğinin değeri ve çabanın altı çizilmektedir. Refah ve servetin kaynağı olarak emek üretilen ürünlerin değerine eşittir. Rızktan kazanca değişim Marx'ın artı ürün kavramı anlamına gelmektedir. Servetin kaynağı olarak emeğin görülmesi bakımından her iki anlayış-

ta benzeşme söz konusudur.

Çalışmaya İslami anlayışla yaklaşan İbn Haldun, “çalışmanın Allah’ın bir emri olduğunu, insanların rızık için emek sarf etmelerini” vurgulamaktadır. İbn Haldun çalışmaya bir kutsallık atfederken Marx, “insanın kendisine yenilmesi” diyerek yabancılaşma kapsamında değerlendirmektedir. Bu durum, çalışmaya farklı anlamlar yüklediklerini göstermektedir.

Yabancılaşma insanlık tarihi kadar eski olan bir olgu olsa da İbn Haldun, bu olguyu asabiyyet duygusunun zayıflamasıyla açıklamaktadır. Çevresinin ve devletin kişilere aşırı baskı, otorite uygulaması, halkı ürettiği şeyleri düşük fiyatla satmaya zorlaması yabancılaşma olgusunda önemli rol oynamaktadır. Marx’ta yabancılaşmayı başka birisinin zoru ve baskısı altında özgür olmayan etkinlik olarak tanımlamaktadır. Baskı ve iradenin kendinde olmaması durumlarının yabancılaşma anlayışlarında benzerlik olduğunu söylemek gerekmektedir. Ancak, İbn Haldun “ibadete dönüşen emeği” yücelterek kul olma bilinciyle hareket eden bireyin yabancılaşmadan uzaklaşacağını ifade ederken Marx ise emeğin yabancı bir şey olduğuna işaret etmektedir.

Ibn Khaldun Understands of Labor: A Comparative Study with Marx

Abstract: Ibn Khaldun’s understanding of labor makes important contributions to the field. It is important in the formation of a research problem that the study of the labor that has become systematic with Marx, have examined centuries ago in Muqaddimah by Ibn Khaldun. The main aim of the study is to examine the conceptions of Ibn Khaldun and Marx in terms of labor. The main problem is: What kind of differences / similarities exists in Ibn Khaldun and Marx’s conception of labor? In this study, which brings a different perspective to labor debates, a qualitative approach was adopted and the work Muqaddimah was examined in

depth and a code list was created from the data related to labor. The data obtained were evaluated by content analysis; Marx and Ibn Khaldun's understanding of labor were presented comparatively. According to the results it was determined that they had different understandings in the division of labor, different approaches to worker wages, had similar views in the labor theory of value in terms of perceiving labor as a source of wealth, they attributed different meanings to labor and they were associated alienation with oppression. While Khaldun emphasized the labor that has turned into worship, Marx emphasized alienated labor.

Keywords: Ibn Khaldun, Marx, Labor, Work, Muqaddimah.

Kaynakça

- Berg, B. L. ve H. Lune** (2015), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri** (Çeviri: Hasan Aydın), Konya: Eğitim Kitapevi.
- Boulakia, J. D. C.** (1971), "İbn Khaldun: A Fourteenth-Century Economist", **Journal of Political Economy**, 79 (5): 1105-1118.
- Budd, J. W.** (2016), **Çalışma Düşüncesi** (Çeviri: Fuat Man), İstanbul: Ayrintı.
- Cevizci, Ahmet** (1999), **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma.
- Fromm, Erich** (2001), **Yeni Bir İnsan, Yeni Bir Toplum** (Çeviri: Necla Arat), İstanbul: Say.
- Gürkan, Ülker** (1967), "Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn Haldun", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 223-246.
- İbni Haldun** (2017), **Mukaddime** (yayına Hazırlayan: Arslan Tekin), İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- Kur'an-ı Kerim.** Necm Suresi ve Ankebut Suresi.
- Meda, Dominique** (2012), **Emek: Kaybolma Yolunda Bir Değer mi** (Çeviri: Işık Ergüden), İstanbul: İletişim.
- Kozak, İ. Erol** (1999), **İnsan-Toplum-İktisat: İbn Haldun'dan Yola Çıkılarak Çok Yönlü Bir Tahlil Denemesi**, Adapazarı: Değişim.
- Genç, Turan** (1991), "Toplumsal İşbölümü", **Eğitim ve Bilim**, 15 (80).

Marx, Karl (2015), 1844 El Yazmaları: Ekonomi-Politik ve Felsefe (Çeviri: Kenan Somer), Ankara: Sol.

Marx, Karl (2015), Kapital: Cilt I, Gnosis Digital Publishing.

Ollman, Bertell (2012), Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı, (Çeviri: Ayşegül Kars), İstanbul: Yordam.

Strangleman, Tim ve Tracey Warren (2015), Çalışma ve Toplum, (Çeviri: Fuat Man), Ankara: Nobel.